

VAJDASÁG KÉPZŐMŰVÉSZETE (II.)

Adalékok a XX. századi művészettörténeti kutatásokhoz

B E L A D U R A N C I

A századforduló — a modern művészet első jelei

Habár a társadalmi viszonyok nem kedveztek a művészet felvirágzásának, a mai Vajdaság területén a huszadik század az új kor első jeleivel köszöntött be. A lendületes történések visszhangja az európai központokból meglepően gyorsan eljutott ide, s nemcsak az itt vendégeskedő, hanem az itteni születésű művészek alkotó tevékenységét is ösztönözte, és autentikus műveket eredményezett.

A modern építészet határköve ezen a tájon mindenképpen a szabadkai zsinagóga, amelyet 1902-ben avattak fel ünnepélyesen.¹ Igaz ugyan, hogy Jakab és Komor pesti építészek eredetileg a szegedi zsidó imaházra meghirdetett pályázatra nyújtották be tervüket, ám az elsődleges elképzelésnél arányosabb formában Szabadkán építették meg, és így is maradt fenn. Ezeknek az építészeknek még néhány kiváló műve valósult meg Szabadkán. Csupán egy évvel később pedig Raichle J. Ferenc apatini születésű építész egyetlen lélegzetvétellel megtervezte a csodálatos Raichle-palotát, a századforduló egyedülálló építészeti remekét, az egyik legjelentősebb építészeti alkotást, amely Vajdaság területén századunk első évtizedében létrejött.²

A festészet terén — az itteni művészeknek közvetlenül az európai központokban végzett tanulmányai által, vagy pedig a nagybányai mű-

¹ „... A kupola ácsszerkezete valóságos mérnöki és iparosi remekmű... s tekintettel a kivitelezés idejére (1902) avantgarde és rendkívül sikeres vállalkozásnak számítanak...” (Izveštaj o izvršenom pregledu i ekspertizi o stanju konstrukcije zgrade sinagoge u Subotici [Jelentés a szabadkai zsinagóga épületszerkezete állapotának vizsgálatáról és szakvéleményezéséről], Tartományi Műemlékvédő Intézet, Újvidék, 1976. szeptember 29-én, 01-480-3-as szám alatt.)

² A Raichle-palotát, ma a Képzőművészeti Találkozó Képtárát mint építészeti műemléket, a törvény védi.

vésztelep közvetítésével — számos alkotás tanúskodik a modern képzőművészeti gyakorlat megjelenéséről. A század legelejéről és jelentőségük miatt is az elsők között kell megemlítenünk a bajmoki származású Stipan Kopilovićot, aki 1908-ban Párizsból hozza magával gazdag színrendszerű, napsütéses impresszionista vásznait, a beškai Danica Jovanovićot, aki müncheni tanárai hatására tette meg „a mérsékelt realizmustól a plein-airig és az impresszionizmusig” vezető utat,³ és a verbázi Pechán Józsefet, akinek neoimpresszionista vásznai 1913-ban keltek meglepetést néhány itteni városban megrendezett kiállításon. Külön helyet foglal el Streitmann Antal, a nagybecskereki gimnázium rajztanára, akinek Fülep Lajos és Todor Manojlović ismert képzőművészeti kritikusok, valamint a rendkívül tehetséges, korán elhunyt festő, Novák Rezső voltak a tanítványai.

A szobrászat tájunkon, sajnos, nem talált termőtalajra, legalábbis ami az emlékműveket illeti. Kesernyés élcént hat az 1909-ből származó idézet: „Hisszük, hogy rövid pár esztendő múlva állni fog Zomborban a második szobor is, sőt azután talán még a harmadik és Zombor lesz Bácskában a szobrok városa.”⁴ Az igazság s teljesség kedvéért emlékeztetnünk kell arra, hogy abban az időben két tehetséges, rendkívüli szakmai pontosságú és realista irányítelű szobrásszal büszkélkedtünk: az újvidéki Đorđe Jovanovićyal⁵ és a szabadkai Telcs Edével.⁶ Ám ezeknek immár nemzetközi hírneve ellenére is a modern szobrászat majd csak 1913-ban bukkan fel nálunk, Pechán József már em-

³ Olga Mikić: *Prilog proučavanju slikarke Danice Jovanović (1886—1914)*, [Adalék Danica Jovanović festő művészetének tanulmányozásához], a Szerb Művészettörténészek Társaságának a kiadása, SVESKE [Füzetek], 1983, VII. évf. 14. szám, 81. old.

⁴ *Bácska társadalmi élete ezer arcképpel*. Szerkesztette Csoór Gáspár, Budapest, 1909, 34. o.

⁵ *Đorđe Jovanović* (Újvidék, 1861. I. 21—1953. III. 23., Belgrád): szobrász. Tanulmányait Bécsben, Münchenben és Párizsban végezte. 1903-ban tért haza, előbb gimnáziumi rajztanár, majd a Művészeti Iskola igazgatója és tanára volt Belgrádban. 1889 óta állított ki, Újvidéken 1895-ben volt tárlata. Számos külföldi és valamennyi jelentősebb hazai kiállításon részt vett. Portréiről és több emlékművéről ismert. Vajdasági szobrai: Jovanović Zmaj (Ruma), Branko Radičević és Sava Tekeli (Karlóca), Merkur szobra a Ljubljana-i Bank újvidéki épületének kupoláján stb.

⁶ *Telcs Ede* (Baja, 1872. VI. 12—1948. VII. 18., Budapest): szobrász. Gyermekkorát Szabadkán töltötte, innen ment Bécsbe tanulni. Számos elismerésben részesült. Amikor 1908-ban állami díjat kapott, a budapesti ünnepségre „meghívták szülővárosának, Szabadkának hatóságát is”. (*Bácsmegyei Napló*, 1908. XII. 22.). Az *Allami nagy arany érdem 1908* kitüntetését Telcs a szabadkai gimnáziumnak ajándékozta (*Bácsmegyei Napló*, 1910. február 5.). Vajdaságban mellszobrokat készített: Erzsébet királyné (Szabadka), Szilágyi Dezső (Szilágyi), Doktor Hadzsi (Báctopolya). Bátyja, Telcs Imre emlékezete szerint a szabadkai Városi Könyvtár épületének Atlaszai Telcs Ede ifjúkori munkái.

Streitmann Antal: Felsőbányai utca, 1904

lített tárlatain, amelyeken bemutatták a Párizsban tanult, debreceni születésű Medgyessy Ferenc szobrászművész alkotásait is.

Az iparművészet a huszadik század első évtizedében olyan lendületet vett, amilyenre soha korábban nem volt példa, és később sem ismétlődött meg. A Torontói Szőnyeggyár faliszőnyegei nagy elismerést kaptak 1900-ban a párizsi, 1902-ben pedig a torontói világkiállításon. A zrenjanini (akkor nagybecskereki) szőnyeggyár tervezői Vaszary János, Horti Pál és más, akkor avantgárdnak számító pesti művészek voltak. Nagy Sándor vitrázsai pedig a szabadkai városházát, az építészet és az iparművészet szintézisének ezt az egyedülálló példáját díszítik, a szecesszió legéntekesebb ilyen alkotásai közé tartoznak.⁷

Az akkori Nagybecskereken a múlt század közepétől működik az első vajdasági fényképészműterem. A századforduló éveiben a többi

⁷ A jugoszláv festők első összejövetelén, 1962-ben Szabadkán mondta a szintézisről folytatott vita során Aleksa Celebonović: „Azért akarok erről a kérdéssel beszélni, mert jelenleg egy olyan épületben tartózkodunk, amely talán a legjobb példája a szintézisnek, amelyet egyáltalán találhatunk... Ez az épület, úgy találom, tüneményes példája a művészetek szintézisének. Itt minden alakzat, minden forma, kezdve a homlokzattól, a térszerkesztéstől egészen a kilincsekig, a lámpákig, valamennyi díszítőelemig minden egy eszmének, a szintézis eszméjének van alávetve.” (Prvi skup slikara Jugoslavije [A jugoszláv festők első összejövetele], *Rukovet*, Szabadka, 1962. november—december, XIII. évf. 11—12. szám, 775. o.)

városban dolgozó fényképészek munkái — különösen a női arcképek — művészi törekvésről tanúskodnak. A fényképek szecessziós hangulata bizonyítja, hogy túlhaladták a rutinos, iparos munkát. 1905-ben Zomborban megrendezték az Országos Fényképező Kiállítást, amelyen az akkori Magyarország legjobb amatőrjei vettek részt a zombori egyesület tagjaival együtt. Vetítésekkel egybekötött esteket szerveztek, „módot nyújtva így minden tagnak ezen nemes sportban való tökéletesülésre”.⁸

Figyelemre méltó, ahogyan Veljko Petrović Ravangradjában, e zombori lomha provincializmusban a még gyermekcipőben járó fényképezés mintegy harminc lelkes híve „ezen nemes sportot” a művészetek közé emeli. S ahogyan a végtelenül fősvény szabadkaiak megépítik a pompás, ma már felbecsülhetetlen értékű városházát. A vidékies Becskerek pedig képzőművészeti központtá vált, elsősorban Konstantin Danilo festőnek (1789—1873) köszönhetően, s e tekintélyét folytatólagosan megőrizte a huszadik században is, napjainkig. Hasonló példákat szép számmal találunk a többi, akkor vidéki, inkább falusi, mintsem városi környezetben is. E korszakot századunk első éveiben szellemesen vázolta fel Havas Emil: „Az apró épületek közül szomorúan emelkedik ki néhány gyárkémény, amely bátortalanul ontja az ipari előrehaladás jelét — a füstöt.”⁹

Nyilvánvaló, hogy e történelmi századfordulón valamilyen titokzatos rend szerint ismét létrejöttek nálunk a kultúra számottevő értékei. *Ismét* (!) — hiszen valamivel korábban is voltak itt jelentős, még európai hírű alkotók is,¹⁰ a XIX. század közepéig pedig vitathatatlanul itt fejlődött leginkább a szerb művészet.¹¹ Vajdaság vezető szerepe Szerbia erősödésével, Belgrád művelődési központtá válásával szűnik meg. Az, hogy Pest mellett még Belgrád is művelődési központként jelentkezett, nálunk a képzőművészet sorvadásával fenyegetett. A múlt század utolsó évtizedeiben ugyanis Pest vonzotta magához a tehetséges vajdaságiakat,

⁸ *Bácska társadalmi élete...*, 90. o.

⁹ *Bácska társadalmi élete...*, 154. o.

¹⁰ Például a becsei *Than Mór* (1828—1899) és *László Fülöp* (1869—1937), a bácspalánkai *Eisenhut Ferenc* (1857—1903) és a verseci *Paja Jovanović* (1859—1957).

¹¹ „A Szerb festészet két legnagyobb romantikusa, Đura Jakšić és Stevan Todorović nem talál megfestenivalót a vajdasági biedermeier környezetben. Jakšić a magyar szabadságharcnak és Byron költeményeinek a témáival próbálkozik. Egy ideig Nagybecskereken (Zrenjaninban) él, és Konstantin Danilo műtermében dolgozik, majd Kikindára költözik. Ebből az időből csupán a szerbcsernyei ikonosztáz, két-három portré és két bibliai kompozíció maradt fenn. Ezután ő is és Stevan Todorović is Szerbiába megy, és haláláig ott alkot, a nyugtalan környezetben bőven talál témát indulatos, harcoss festészetéhez.” (Dr. Miodrag Kolaric: *Umetnost XIX veka*, Vojvodina znamenitosti i lepote [A XIX. század művészete, A szépség és a nevezetességek Vajdasága], Belgrád, 1968, 379 o.)

Danica Jovanović: Ülő nő, 1913 körül

most pedig Belgrád lett a tehetségek úticélja. Igaz ugyan, hogy a modern művészeti újítások és állandó változások megkövetelik, hogy a művészek az események középpontjában legyenek, természetes tehát, hogy az alkotók elhagyták ezt a környezetet. Ennek ellenére nem következett be pangás! A vajdasági művészet méltóságteljesen köszöntötte a századfordulót. *A folytonosság megmaradt.*

Az értékek kitartó hangsúlyozása, illetve az erős alkotói egyéniségek tartós vajdasági jelenlétének hangoztatása kétséget válthat ki.

E soknemzetiségű tájat, amelyen történelmi szelek zúgtak végig, és századokon át a Kelet s a Nyugat átjáróját képezte, leggyakrabban provinciális pusztaságnak tartották. Sokáig, hol innen, hol onnan nézve, egyes korszakokat életteleneknek ítélték meg képzőművészeti szempontból. Ha a művészi eredményeket nem osztályozzák, sorolják „nemzeti rekeszekbe”, akkor azt látni, hogy az értékek ezen a tájon szaporodnak, váltakoznak, s ugyanakkor megtartják a vidék kulturális örökségének a színvonalát.

A századforduló éveiben, amikor Vajdaság már lényegesen túlhaladta kizárólagos agrár jellegét, s a vasút révén szorosabban kapcsolódik Európához, a képzőművészet fejlődésének feltételei megfelelő arányban vannak a társadalmi-gazdasági viszonyokkal. A búzatengerben sokan éheznek, munkát és kenyeret keresve sokan elvándorolnak, betegségek pusztítanak, az írástudatlanok vagy a félig írástudók számát pedig még a vagyonosabb rétegek tagjai is növelik. A kulturális fejlődés igényét ellapossítják a különféle „jótékonyági” társaságok és más egyletek, a vezető tekintélyek ünnepi lakomái, továbbá az arcképekkel zsúfolt fényűző kivitelezésű albumok, mint amilyen a *Bácska társadalmi élete ezer arcképpel* című.

„A jótékonyág és művelődés zászlótartói”¹² az ezer arckép között alig szorítottak helyet Csáth Géának, Kosztolányi Dezsőnek, Aczél Henriknek és a művelődés, kultúra még jó néhány alkotójának. „Végezetül pedig — ahogyan Havas Emil írja — akad itt okos ember, ha nem is sok. A műveltséget ugyan nem esszük nagykanállal, csak szalmaszálon át szívjuk, de így mélyebbről jön és nincs friss ételszaga. És ha nincs is kész kultúránk, de minden jel arra mutat, hogy lesz.”¹³

A körülményeknek és természetesen az erőteljesebb személyiségek törekvésének köszönhetően az emberi alkotókedv a századforduló éveiben is értékes nyomokat hagyott, a korszak művészetét impresszív egységgé formálva. Ezt a folyamatot az első világháború szakította meg.

A korszak építészete ma már nem ismeretlen, annál is inkább, mert a sokáig lenézett szecessziót napjainkban érdemileg újraértékelték.¹⁴ A kor építészeti hagyatékából sajátosságai révén kiemelkedik néhány, ma már műemléknek számító, egyedülálló és Vajdaságon kívül, messze tájon is ismert épület.

A huszadik század hajnalának festészeti értékeit nem szabad kifejeíteni e vidék képzőművészetének a történetéből. A kezdet kezdetén — ha csupán a legjelentősebb mozzanatokot említjük is — Nagybecskerek áll. A jelentős képzőművészeti hagyományokkal rendelkező városban a századfordulón nyilvánvalóan szorosabb kapcsolat érezhető a nagy-

¹² *Bácska társadalmi élete...*, a címben.

¹³ *Bácska társadalmi élete...*, 172. o.

¹⁴ B. D.: *A vajdasági építészeti szecesszió*, Forum, Újvidék, 1983.

bányai művészteleppel, valamint azokkal a pesti művészekkel, akik akkoriban alapították meg a gödöllői művésztelepet, de magának a városnak is van egy lelkes csoportja, amelyet Streitmann Antal vezet.

Streitmann Antal (1850—1918) rajztanár, miután 1876-ban Pesten befejezte tanulmányait, a zrenjanini (akkor nagybecskereki) gimnáziumba jött tanítani. Ez az ügybuzgó festő már 1884-ben takácsiskolát hozott létre, amelyből később az ország első szőnyegyára nő majd ki.

Ennek a sokoldalú képzőművésznek kevés képe maradt fenn, csupán néhány tájkép a Bega menti város környékéről és az 1904-ben festett Felsőbánya című olajkép. Ez az impresszionista vászon az eddigi egyetlen hiteles bizonyítéka annak, hogy szorosabb kapcsolatban volt a nagybányai művészteleppel. Közvetve minden más tevékenységében megnyilvánul az avantgárd szelleme. Megrendezte az első gyermekrajzkiállítást az akkori Magyarországon (1903-ban), s ezt a gyümölcsöző munkáját méltatja majd néhány évvel később egyik híres tanítványa, Fülep Lajos képzőművészeti kritikus és elméletíró. A művészi alkotás modern megközelítése válik sajátosságává másik, szintén ismert tanítványának, Todor Manojlović költőnek, képzőművészeti kritikusnak és professzornak is. A korán elhunyt harmadik tanítvány, Novák Rezső festő alig néhány megőrzött műve világosan mutatja kötődését Nagybanához, valamint a „neósok” mozgalmához, akik már 1907-től kezdve túlhaladják a művésztelep plein-air és impresszionista úttörő korszakát.

A Torontáli Szőnyegyár műszaki igazgatójaként Streitmann olyan művészeket mondhat munkatársainak, mint amilyen Horti Pál, az első sokoldalú magyar formatervező, vagy Vaszary János, a modern hangvételű, már ismert festő.

Streitmann 1890-ben rendezte meg az első festészeti kiállítást az akkori Nagybecskereken. Később, 1910-ben az ottani művészeket arra serkentette, hogy alakítsák meg a Nagybecskereki Impresszionisták Csoportját. Ennek valamennyi tagja „Nagybanán tanult festészetet, vagy pedig nyáron át rövidebb időre elutaztak és más festők társaságában örökítették meg vásznaikon a festői erdélyi tájakat”.¹⁵

Ez a tapasztalat később döntő jelentőségűvé válik, amikor 1931-ben Becskereken megalakul a művésztelep, s bizonyosan ez ösztönözte a ma is meglevő zrenjanini művésztelep szervezőit is. A művésztelep első vezetője Wanyek Tivadar, az egykori Nagybecskereki Impresszionisták Csoportjának a tagja volt.

Vajdaság másik részében, Szabadkán Stipan Kopilović jelenik meg, aki Párizsból tért haza, hogy megfesse a bajmoki templom újonnan felépített részét. Az 1907-ben és 1908-ban keletkezett három kép az imp-

¹⁵ Vukica Popović: Velikobečkerečki slikarski ateljei, *Katalog izložbe* [Nagybecskereki festészeti műtermek, Kiállítás katalógusa], Zrenjanin, 1969.

resszionizmus legértékesebb alkotásai közé tartozik nálunk. Ez a festő-növendék, a valamikori borbélysegéd, hozta magával, valószínűleg példának és igazolásnak, hogy elnyerhesse a megbízatást szülőfaluja temploma mennyezetének a megfestésére.

A templom felújított részében (1907—1908) Kopilović négy kompozíciót festett meg. A templom régi részében Jakobei Károly ismert vajdasági festő (1826—1891) hagyományos, sötét tónusú, akadémiai modorú alkotásai vannak. Kopilović szabadon helyezi el alakjait, fénnel borítja el őket, tiszta színeket használ. Enyhén érezhető nála a szecessziós festészet módszere — a hangsúlyozottabb körvonalazás, de a színek iránti impresszionista viszonyulása a döntő. Szokatlan ez a bátor szembefordulás Jakobei tekintélyével és a hagyománnyal, illetve a falusi környezet megszokásával; bátor tett volt az akadémiai realizmus árnyalt jeleneteivel szembeállítani a napsütéses tarkaságot. S talán még furcsább, hogy a környezet ezt elfogadta, és mindmáig megőrizte.

Stipan Kopilović (1877—1924) festő Münchenben, Firenzében, Rómában, Budapesten tanult. Nagyon kevés műve maradt fenn. Az említett három képet a szabadkai Városi Múzeum őrzi. A *Kikötő* és a *Tájkép* 1907-ben keletkezett. Fénnel elárasztott, dús színekkel, szenvedélyes gestusokkal teli képek. A vonal remegő, a szerző impresszionista elkötelezettségével összhangban. A *Kikötő* finom fokozatú színhatása, a *Tájkép* fényeinek és lila árnyékainak játéka érett impresszionista alkotásokat eredményezett, amilyeneket addig még nem láttak mifelénk. A modern paletta további és alaposabb megismerésének jeleként keletkezik a következő évben a *Hajó a Szajján*. A kék, barna, zöld és fehér részeket széles ecsettel viszi vászonra. A középen látható hangsúlyos sárga, a kék, vörös és pirosas remegések a vízen, a háttérben látszó város lilás, áttetsző körvonalai olyan festőről tanúskodnak, aki új horizontokat tár fel.

A háború befejeztével, miután 1919-ben részt vett a Magyar Tanácsköztársaságban, Pestről végleg Szabadkára jött, azaz Bácsopolyán lett állami tisztviselő. Akkori képein az élmény drámái, a színeket spachtlival rakja fel, heves mozdulatokkal. Kopilović festészetének ezt az expresszionista korszakát betegsége és halála szakítja félbe.

Danica Jovanović (1886—1914) festőnő a szerémségi Beškán született, Münchenben tanult festészetet. A *cigánylány arcképe* című festményét Lazar Trifunović úgy értékelte, hogy „a korszak remekművei” közé tartozik.¹⁶ Tanulmányai befejeztével 1914-ben hazajött. Néhány más beškaival együtt azzal vádolták meg, hogy szerb kém, és 1914. szeptember 12-én a péterváradai vár tövében kivégezték. Habár lehetőségét még kibontakozásában megsemmisítették, a megőrzött húsz-egyné-

¹⁶ Lazar Trifunović: *Srpsko slikarstvo 1900—1950* [A szerb festészet 1900—1950], Nolit, Belgrád, 1973, 46. o.

Stipan Kopilović: Tájkép, 1907

hány tanulmánya és vázlata a modern művészet betörésének legértékesebb vajdasági jelei közé tartozik. „Néhány, valószínűleg utolsó munkája, friss színeivel és határozott, bátor festői vonásával bizonyos hasonlóságot mutat Nadežda Petrović műveivel”,¹⁷ aki a legtemperamentosabb szerb festőgyéniség volt a századfordulón.

1913 elején Verbászon önálló tárlattal mutatkozott be Pechán József helybeli festő. Ezekben az években ugyan nem szülővárosában élt, hanem állandóan Pesten volt, és rendkívül tevékenyen részt vett az avantgárd festészeti eseményekben. Verbászon mintegy száz képet állított ki az utóbbi néhány év terméséből. A színhatások tűzijátéka villant a kisváros polgárainak szemébe.¹⁸ Egy évvel az első világháború

¹⁷ Olga Mikić: i. m., 81. o. (Nadežda Petrović (1873—1915) festőnő századunk első évtizede szerb festészetének egyik legjelentősebb alakja, egyes alkotásai a jugoszláv művészet csúcán vannak. Aktívan részt vett az Első Jugoszláv Művészeti Kiállítás megszervezésében és az első művésztelep legtevékenyebb tagja volt.)

¹⁸ A kiállítást (a Művészház szervezésében) bemutatták Budapesten, utána Vajdaságban: Újvidéken, Verbászon, Kulán, Bácspalánkán és Zomborban; majd Cegléden és Ungváron.

kitörése előtt jelentek meg a villogó fehérség palettái, a forró sárga árnyalatok, a lilás árnyékok lefojtott bánata, a szecesszió szenvedélyes, kígyózó körvonalai és Pechán temperamentumának jellegzetes vöröse. A nagybányai neósok tapasztalatát idéző, szokatlan színhatású tájképek mellett a festő bemutatta női aktjait is, amelyek „szemérmertlenségét” a közönség egy része jóval később szavá tette — 1969-ben (!) Szabadkán, Pechán retrospektív kiállításán . . .

Az 1913-ban megrendezett verbászi kiállítás a vajdasági századforduló pompás fináléja és a huszadik század bátor művészeti nyitánya volt.

Pechán József (1875—1922) verbászi festő előbb a müncheni Akadémián tanult, majd Hollósy Simon munkatársa lett. Ez az időszak, amely a magániskolába való bekapcsolódásával kezdődött és a háború kitöréséig tartott (1904—1914), a festő alkotó évtizedét jelenti. A korábbi a vajdasági tehetségeknek és mecénásoknak a hivatalos iskolák és akadémiák tekintélyéről kialakított téves nézeteit példázta. A későbbi, a háború utáni időszak pedig azt az állapotot fejezi ki, amelyben egyes művészek, elveszítve kapcsolatukat a művelődési központokkal, elmerültek a provincializmusban. Pechánnak kapcsolatai voltak a nagybányai művészteleppel, a pesti avantgárd körökkel, s az új magyar festészet kiemelkedő személyiségeivel barátkozva részt vett az események folyamatában. Első kézből tájékozódott, az azonos gondolkodásúak támogatták, s annak ellenére, hogy már nem volt fiatal, Pechán tehetsége váratlan lendülettel bontakozott ki színrendszere addig nem is sejtett feszültségében és a kifejezés szabadságában. Színeinek erőteljes kitörése, amelyet addig a müncheni Akadémia rendszerébe vetett hite gátolt, olyan művekkel gazdagította a vajdasági képzőművészet kincsházát, amelyek nem maradtak el az európai központok művészeti jelenségei mögött.

Pechán festményei közül, amelyek tartós helyet biztosítanak számára a modern művészet vajdasági úttörői között, csak néhányat említünk meg.

A *Haditanács* a csínytevő gyermekek kedves jelenete, ám színeivel a drámát sejteti. A kék háttérből elősugárzó sárga szín a zöld, nehézkes formák sejtelmes árnyékain és foltjain áttörve bekeretezi a „titkos” tanácskozás alakjait. Fölöttük, a vízszintes tetőről előtör a temperamentumos vörös szín. A „vezér” kalapjának világossárga hangsúlya majdnem a szerkezet átlóinak a metszetében van. A dekoratíván körvonalazott rajzú kép a „forrpont” előtti pillanatot fejezi ki, békés, de a vihar előtti baljóslatú csendet érzékelteti.

A *Szüret* színeinek és formáinak a hömpölygésével a beköszöntő ős bódító gyümölcszeinek a bemutatása. A természet adományainak súlya alatt megremegő komp és a szilárd talajon levő begyűjtött termés kö-

zötti feszültséget, a szőlősgazdák aggodását az első kocsik csikorgása oldja fel.

A *Délután* az utazás áhított kalandjának az ellenpontozása, amelyet a napsütötte derűs udvaron álló fiáker és a minden eltávozás bizonytalanságát kifejező árnyékos személyek szorongása érzékeltet. A szecesszió művészeire jellemző kimondhatatlan és megfoghatatlan szorongást növeli a mozdulatlan fogat és az érdektelen kocsis is, valamint a valahová „kifelé” tekintő fiatal pár nyugalma...

Pechán József kifejező és erőteljes festészete a szülőföld tájain talál ihletést, a motívumok itteniek, de az élmény és annak kifejezése, a vásznon érezhető szorongás a kor, az átélt pillanat emberéről vall. Az igazolás, a feszültség tragikus feloldása gyorsan bekövetkezett — kitört a háború, s ezzel be is fejeződött tájaink egyik legtermékenyebb művészeti korszaka.

Pechán nagy képiállításának mellékszereplői barátjának, Medgyessy Ferenc szobrászművésznak a kisebb méretű szobrai. Szintén a közönséggel szembeni kihívásként hatott a *Szerelmeskedő macskák*, a *Kölyök-szőrny* (1908) vagy a *Kövér gondolkodó* (1911) szobra, amelyek a modern magyar szobrászat hírnökei. Medgyessy Ferenc (1881—1958) későbbi hírneves szobrász párizsi tanulmányairól visszatérve első ízben 1908-ban állította ki műveit. Pechánnal együtt a pesti Művészház egyik alapítója volt. Barátja kiállításán szerepelve, elsőként mutatott be nálunk modern szobrokat. A plasztikus kifejezés lényegének, az anyag és a tömeg mondanivalójának, a formák térbeli ritmusának újszerű kutatása volt ez. Az I. világháború után Medgyessy, a vajdasági emlékműszobrászatot gazdagítva, tartós emléket állított barátja verbázi sírjára.

Medgyessy szobrai nélkül a századelő vajdasági szobrászata nem hagyott volna nyomot az új plasztikus szenzibilitásban.

Pedig voltak szobrok ezen a tájon. Telcs Ede ismert szobrász, akit itteni Rodinnek neveztek, néhány kifogástalan művet készített Szilágyin, Bácsopolyán és Szabadkán, amely „a város szülöttének” nevezte. Ő szintén ragaszkodott e városhoz. Ugyancsak idevalósi szobrász az újvidéki Đorđe Jovanović, akitől szintén nem vitatható el a tökéletes mesterségbeli tudás, a realista ábrázolás attraktivitása — ám sem az előző, sem az utóbbi nem gazdagította modern vonásokkal az itteni szobrászatot.

A századunk első éveiben emelt néhány emlékművet elsöpörték a történelem viharai, a temetőekben látható néhány hagyományos alkotás pedig inkább a megrendelő vagyoni állapotáról, mintsem a (jórészt eddig még ismeretlen) szobrászokról vall, habár találni szokatlanul értékes műveket is.

A vidék építészetének díszítő plasztikája rendkívül gazdag, de az iparművészet körébe tartozik.

Az iparművészet, azaz „az építészet és a művészeti ipar szintézise”, ahogyan a leggyakrabban nevezik az első évtized itteni építészetének utánozhatatlan sajátosságát, az értékek bőséges kincstára. A nagy építők tartós törekvése, amely ma már megvalósíthatatlan álmom — a *szintézis* sajátos, önmagáért való érték. A szabadkai városháza például korának egyedülálló tanúja, olyan erős művészi élmény, amely sehol sem ismétlődik meg.

A városháza belső berendezése különféle anyagainak csodálatos szimbiózisa mellett Nagy Sándor vitrázsai lángoló és áttetsző színhatásukkal megismételhetetlen korszakot, a változó világ szorongásait és szenvedélyeit fejezik ki.

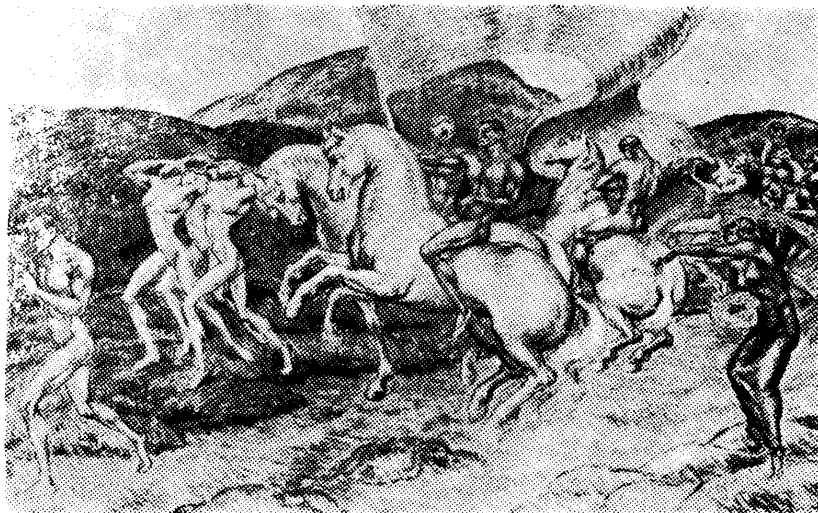
A felsorolt nevek és említett példák mellett, amelyek a századelőn a modern művészet kétségtelen hírnökei voltak, és megcáfolják a vajdasági provincializmusról kialakított téves nézeteket, jelentősek voltak a kíséző események is.

Az előző időszak művészete, a „polgári realizmus”, valamint a mileniumi pompára való emlékezés még sokáig tartja magát, és egyes társadalmi rétegekben még hosszú évtizedekig ellenkezést vált ki minden újítással szemben. Mind a mai napig megfeythetetlen rejtély azonban: miért fogadtak el annak idején egyes újdonságokat minden ellenvetés nélkül?

A szabadkai Raichle-palotát (1903—1904) például, szokatlan formái ellenére, tartós értékű művészi alkotásnak ismerték el. 1908 júliusában a sajtó azt javasolja a városnak, hogy a palotát *vásárolja meg és tartsa fenn*,¹⁹ neheztelve ugyanakkor a széthúzott belső berendezés miatt, amelyben „egy ínyenc” rendkívüli értékeket gyűjtött össze. Ma, nyolcvan év távlatából nem mérhetjük fel a kárt, csak sejthetjük, milyen felbecsülhetetlen kulturális értéket jelentene, ha megmaradt volna ennek a műemléknek a belső berendezése, a képek és faliszőnyegek is, az egységes művészi élmény összetevő részeként. A megismételhetetlen szintézisnek még a városházánál is értékeesebb dokumentuma lehetne.

A bajmoki templom mennyezetét — amelyet Stipan Kopilović 1908-ban festett meg napsütéses színekkel, fürge ecsetvonásokkal, sötét, hagyományos árnyékok nélkül, homlokegyenest ellenkező módszerrel, mint elődje, Jakobei Károly tette két évtizeddel korábban — a környezet szintén ellenvetés nélkül elfogadta. A mennyezet ma a századfordulóról tanúskodik, amikor a változások hirtelen következtek be, s ezért egyszerre, egy helyen látható a múlt és a jövő. A festőnek minden bizonynyal nem volt olyan szándéka, hogy jelképesen bemutassa a történelmi

¹⁹ *Bácsmegeyi Napló*, 1908. július 10.; *Dél-Magyarország*, 1908. július 1., Kultúrpalota-Múzeum.

Pechán József: Győzelem, 1914 körül

változásokat, de az elnéző vagy megértő (?) környezetnek köszönhetően ez az egyedülálló jelkép napjainkig fennmaradt.

Pechán József kiállítását, agresszív palettáját, az ezen a tájon addig példátlanul kihívó motívumokat szintén elfogadták. A kiállítás Verbaszról „normálisan” eljutott a többi városba is. A sajtóban nem volt tiltakozás. Négy évtizeddel később Sáfrány Imre sokkal szelídebb lépése²⁰ a közönség és a sajtó lármás tiltakozását váltotta ki.

A kor érdekes jelensége volt az is, hogy nők is mentek az európai központok festőiskoláiba. A béskai Danica Jovanovićon kívül két szabadkai nő, Jelena Čović és Angelina Mačković is Münchenben tanult.

A tanulás az akkori legjobb iskolákban, illetve a művészeti történések központjaiban, a jó vasúti összeköttetések ellenére is, egyfajta kalandot jelentett, különösen a nők és a szegény sorsú egyetemisták számára. Danica Jovanović éhezett, Pechán József színházban statisztált, Stipan Kolipović pedig Párizsban is, hogy tanulhasson, borbélyként dolgozott. *Magukkal hozták azonban az európai képzőművészeti élet erőteljes nyüzsgésének frissességét.*

Hogy valaki tájékozódjék a legújabb művészeti történésekről, nem kellett már Münchenbe, Párizsba vagy Rómába utaznia. Vajdaság a Budapest és Belgrád közötti út felezőjén volt.

²⁰ „A közönség egy része nemtetszését nyilvánította ki a képek iránt, magának a festőnek a jelenlétében is.” (*Slobodna Vojvodina*, 1952. október 28.)

A századforduló éveiben és még sokáig azután e két város vonzotta és húzta magához vidékünk művészeit. A visszatérők között lesznek későbbi nagyságok is, de olyanok is, akiket a végtelen síkság gyorsan elnyel.

Budapest sokáig a tehetségek első iskolája volt, és ugródeszkául szolgált előbb Bécs, majd később München és Párizs felé. A századfordulón olyan központ volt, ahol meg lehetett ismerkedni a művészeti újjászületés nagy mestereinek a műveivel is. 1903 tavaszán a nemzetközi tárlaton bemutatták Maurice Denis, Édouard Manet, Auguste Renoir, Claude Monet, Pierre Puvis de Chavannes és mások alkotásait. 1905-ben Hans Makart mutatkozott be itt. 1907-ben Auguste Rodin állított ki, s ugyanabban az évben rendezték meg a modern francia mesterek kiállítását, amelyen Gauguin, Vincent van Gogh, Cézanne, Paul Signac és mások számos alkotását láthatta a közönség; hasonló kiállítás volt 1913-ban a Művészházban, amely Pechán bácskai kiállításait is szervezte.

A másik kiállításszervező, amelyet vajdasági vonatkozásai miatt meg kell említeni, a Nemzeti Szalon volt. 1894-ben alapították azzal a céllal, hogy népszerűsítse a művészetet, és ennek érdekében vidéki vándorkiállításokat is szervezett. 1903-ban a Szalon Szabadkán rendezett kiállítást, s ebből az alkalomból Bíró Károly polgármester „köszönetet mond, hogy Szabadka városát is felvették a magyar nemzeti kultúra terjesztése és fejlesztése érdekében rendezendő kiállítások sorába”.²¹ Ekkor 240 képet és 10 szobrot állítottak ki. Ezeket Nagybecskereken és Újvidéken is bemutatták. A Nemzeti Szalon irányvétele nem volt avantgárd, inkább azt lehetne mondani, hogy igyekezett áthidalni a konzervatív művészek és az avantgárd csoportok közötti szakadékot, egyformán teret adva egyiknek is, másiknak is. Kiállítottak itt a nagybányai művésztelep tagjai is, a jellegzetesen „műcsarnoki” festőkkel együtt. A Nemzeti Szalon legnagyobb érdeme azonban, hogy bemutatta az európai központok nagy mestereinek a műveit.

A „hivatalos” művészet és a hagyományos nézetek továbbra is érvényesülnek, párhuzamosan a Nagybányáról sugárzó új gondolatokkal és avantgárd törekvésekkel. Pesten megadják a tiszteletet a már túlhaladottnak is, de ugyanakkor szenvedélyesen harcolnak az újért. 1909-ben, amikor Pechán József elhatározza, hogy műtermet nyit Budapesten,

²¹ *Szabadkai Közlöny*, 1903. március 29.; érdekes, hogy 1912. május 4-én a *Bácsmegyei Naplónak* a Nemzeti Szalon tárlatáról szóló cikke így kezdődik: „Nyolc évvel ezelőtt volt nálunk utoljára a Nemzeti Szalon, s ma ismét vendégünk...”; a Nemzeti Szalon 1902-ben Újvidéken, 1904-ben pedig Nagybecskereken rendezett kiállítást, ezt követően a „pesti művészek” egészen 1912-ig önállóan mutatkoztak be a vajdasági városokban (csoportosan, de a Szalon közvetítése nélkül).

Pechán József: Gruzs (Gruža), 1911

a városban forradalmian új művészcsoport alakul, amelynek tagjai kezdetben *keresőknek* nevezik magukat. 1911-ben veszik fel a *Nyolcak*²² nevet, s így válnak ismertté mint a századelő legjelentősebb művészi mozgalmának csoportja. Három kiállításuk volt: 1909-ben, 1911-ben és 1912-ben, ezt követően a csoport feloszlott, de a tagok legnagyobb része ismét találkozott 1919-ben, a Tanácsköztársaság idején.

Nagybánya, az első magyar művésztelep (1896) mellett, amellyel a becskerekai művészek és Pechán József voltak kapcsolatban, a többi művésztelep is hatással van a vajdaságiakra. A szolnoki (1901) Husvéth Lajos zombori festőt vonzza magához, a kecskeméti művésztelep (1907) pedig a szabadkai Oláh Sándort és Farkas Bélát. A gödöllői művésztelep (1901) néhány tagja a Torontáli Szőnyeggyár munkatársa volt, Nagy Sándor pedig az említett szabadkai vitrázsokat készítette.

A művésztelepeknek mint találkozási formáknak és egyfajta „szabad-egyetemnek” nagy vonzerjük van Vajdaságban is. A háború előtt Pechán javasolta a palicsi művésztelep megalapítását, ám eredményte-

²² *Nyolcak*, a csoport tagjai: Berény Róbert, Czóbel Béla, Czigány Dezső, Kernstok Károly, Márffy Ödön, Orbán Dezső, Pór Bertalan, Tihanyi Lajos.

lenül.²³ *Mégis, évtizedekkel később a művésztelepek Vajdaság sajátosságaiává válnak.*

Belgrádban szintén számottevő változások tapasztalhatók. A legjelentősebb esemény mindenképpen az 1904. szeptember 5-én megnyílt Első Jugoszláv Művészeti Kiállítás. Ezen a hatalmas szemlén mintegy 100 festő mutatkozott be több mint ötszáz művével. A délszlávok egyesülésének eszméje gyűjtötte őket össze, a művek Szlovéniából, Horvátországból, Bulgáriából és természetesen Szerbiából érkeztek Belgrádba. A vajdaságiak közül Đorđe Jovanović, Đorđe Krstić, Paja Jovanović, Stevan Todorović, Uroš Predić, Aleksandar Sekulić, Jovan Kešanski állított ki.

Az első kiállítás idején, 1904-ben Nadežda Petrović belgrádi otthonában született meg az első jugoszláv művésztelep megalapításának a gondolata is.

Az idősebb festőnemzedék számára az első kiállításnak társadalmi értelemben vett mozgósító ereje volt. Változtatott a szokásokon, jelentőséget adott a művészetnek, felfrissítette az ízlést. A fiatalok számára pedig megtiszteltetésnek számított, hogy bemutatkozhattak „A szerb művészeti tanulóifjúság” elnevezésű kiállítási részlegben. A művészettörténet nemsokára a kiállítás érdemének tartja majd részvételüket. A tanulmányaikat végző fiatalok ugyanis felfedezték a fény plein-airi ideálját, a szecessziót, az impresszionista színeket.

„Az első igazi impresszionista képek 1907-ben jelentek meg Szerbiában.”²⁴ Stipan Kopilović abban az évben hozta impresszionista képeit Bajmokra, illetve valamivel korábban tértek vissza Nagyányáról a becskerekai festők és Streitmann Antal plein-air és impresszionista képeikkel. Münchenben tanul Aleksandar Sekulić (1877—1942), az 1904. évi belgrádi kiállításon bemutatkozó fiatalok egyike. Becskerekre majd csak az I. világháború után tér vissza, képei azonban a századelő modern művészete vajdasági jelentkezésének figyelemre méltó jegyei.²⁵

Münchenben, ahová Pesten vagy Belgrádon át vezetett az út, a hivatalos Akadémia mellett Anton Ažbe és Hollósy Simon magániskolája is működött. Érdekes volna tudni, hogy Jelena Čović szabadkai festőnőn kívül ki járt még mindkét iskolába.

Vajdaság képzőművészeti múltjából ennek és még sok más témának a felderítése sok meglepetéssel és új adalékkal örvendeztethet meg bennünket, hiszen számtalan folyamat és sok jelentős esemény játszódott le ezen a területen. Az említett néhány művész mellett, akik vidékünkön az új úttörőinek számítanak, sok fiatal nőtt fel, akiknek a tehet-

²³ Pechán József: Művésztelep Palicson, *Bácskai Hírlap*, Szabadka, 1914. február 1-jén.

²⁴ Lazar Trifunović: i. m., 48. o.

²⁵ Aleksandar Sekulić a nagybecskerekai Polgári Iskola dísztermében állította ki műveit 1904-ben.

sége a következő időszakban bontakozott ki. Számos művész járult hozzá szerényen a művészeti élet fejlesztéséhez, anélkül, hogy valaha is nagyra értékelnék őket. Másokat életükben ünnepeltek, nagyra tartottak, haláluk után pedig elfeledték őket. Nem feleltek meg a mércéknek, amikor ezt a környezetet az európai művészeti központok folyamataival hasonlították össze. Ám a legszigorúbb értékelés sem kerülheti meg az itt említett művészek alkotásait és művészi örökségét.

Vajdaság a századfordulón két művészeti központ között volt, amelyek életbevágóan fontosnak tartották, hogy lépést tartsanak Európával. Annak ellenére, hogy alkotóink vagy egyik, vagy másik központ forrásából merítettek, e táj művészei nem utánozták vidékiesen a fővárosokat. Az itteni alkotók autentikus értékeket, mondhatjuk — vajdasági századfordulót teremtettek.

KARTAG Nándor fordítása

(Folytatjuk)